kel megteremtő és fenntartó britektől? Vagy az a kétségtelen tény volt a visszautasítás alapja, hogy bőven akadt a korabeli világban, de Magyarország szomszédságában is a magyarnál rosszabb, elnyomóbb társadalom és politika? Kétségtelenül mindez szerepet játszott a kritika értetlen fogadtatásában, de mindez visszavezethető arra, hogy a politikai rendszerben és az egész társadalomban még nem, illetve csak csökevényesen fejlődött ki a demokratizmus, az állampolgári nevelés nem alakította ki a kellő polgári öntudatot, a történelmi és politikai nevelés korlátai folytán pedig a nemzet nem volt kellőképp tisztában saját belső és külső helyzetével, veszélyeivel és lehetőségeivel. A veszélyeztetettség érzetét hangos magabiztossággal és mások lenézésével kompenzáló nemzettudat a belső bírálatot hazaárulásnak, a külföldit pedig ellenséges cselekménynek fogta föl, ezzel a Bibó István által leírt politikai hisztéria iskolapéldáját nyújtva.

Jászi Oszkárt és elvbarátait talán lehet bírálni bizonyos naivitásukért, túlzott jóhiszeműségükért, némely illúzióikért, de a ráció erejébe vetett hitüket elvetni mégsem szabad. Jászi 1914 előtt azt remélte, hogy a szükséges reformok révén a magyar társadalom nagykorúvá fog válni, a közvélemény meg fog változni, mint ahogy a XIX. századi választójogi reformok után „Gladstonék képesek voltak átgyúrni egy sok évszázados bornirt, dühöngő és véres közvéleményt." Ma már látjuk, hogy ez tökéletesen még Angliában sem sikerült, de vajon van más, jobb út, mint a reformba vetett remény?

MELCZER TIBOR

A nemzeti kérdés Babits pályájának tükrében

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

„Magyar vagyok, magyar nemesi családból származom (igen büszke vagyok rá) úgy apai, mint anyai részről a nagyapáim emberemlékezet óta megyei tisztviselők voltak (van-e magyarabb foglalkozás?); apám volt az első, aki az Állam szolgálatába lépett; de még ő is valóságos típusa volt a *magyar* úrnak és jogásznak. S én aki úgy életpályámmal, mint nagyrészt műveltségemmel is [...] annyira elszakadtam a családi tradícióktól, az évszázados szellemtől: napról napra jobban érzem, mily természetes és szoros folytatása vagyok becsületes magyar őseimnek."

E vallomás Babits Mihály Kosztolányi Dezsőhöz írott, 1906. február 22-i leveléből származik,[1] amelyben az ifjú költő, barátja provokáló soraira válaszolva, válogatott gorombaságokat szórva Adyra, kívánta annak eltávolítását a modern magyar irodalom — még éppen csak alakulófélben levő — táborából. Babits őszinte pálfordulása az Ady-kérdésben ismert. A magyar nemesi hagyományoktól is az idők során elszakad. (Élete végén egy írásában nevetségessé is teszi az armálisukat kutató rátarti figurákat.)[2] Ám iménti vallomása

— legalábbis a tízes évek elejéig — erősen meghatározta ön- és világszemléletét.

Avval persze, hogy a benne eleven magyar nemesi hagyományokat emlegetjük, még alig mondtunk valamit az ifjú költő nemzetfelfogásáról. Hiszen édesapja életében a kutyabőrnél összehasonlíthatatlanul fontosabb volt az a mély meggyőződésű liberalizmus, amely fiának is útravalója lesz, úgyszólván a kezdetektől mindvégig. Az édesapa, igaz, nem Kossuth, hanem Deák Ferenc híve, de ellenszenvet érez a császár-király iránt; a hazai liberálisok művei mellett Zoláért rajong, túl szépírói munkásságán, a Dreyfus-perben tanúsított magatartásáért; művelt jogászként Lombrosót olvasott, és egy keserves pere során harcos ellenzője lett a halálbüntetésnek. A költő anyai felmenői közül pedig igencsak befolyásolta szemléletét a szabadságharcot végigküzdő, majd annak leveretése után fogságot szenvedő honvédtiszt nagyapa emléke, az oldalágakon pedig egy-egy főpap, K. und K. katonatiszt és mások. No meg a szőlőt, vagyis a családi birtokot, s így a nemesi státusz anyagi és jelképes alapját tíz körömmel óvó nagyanya, a *Halálfiai*ból ismertté vált Cenci néni.[3]

Ha ez a szellemi örökség igen fontos is volt a fiatal Babits számára, azonosságtudatát önnön nemzetével saját magának kellett megteremtenie. S ez úton nem kerülhette el korának egyik-másik buktatóját. Egészen korai zsengéi közül nem kevés a népieskedő, petőfieskedő verspróbálkozás. Amit persze nem szabad elszigetelt jelenségnek tekinteni. Hiszen — mint Rónay László írja —, ugyanabban az időben Kosztolányi például Petőfi mellett Szabolcskáért lelkesedett, míg a magyaros ruhában feszítő Bartók Béla a Kossuth-szimfóniát komponálta.[4] Tény viszont, hogy Babits soviniszta sohasem volt. Még ebben a korai korszakában is — liberális örökségét kamatoztatva — meglepi az olvasót tisztánlátásával. Például 1902-ben írott, *Szégyen, gyalázat* című versével, amelyet olvasva, a kezdetleges forma helyett érdemesebb egy számunkra megszokott, de Babits osztályosai számára bizonnyal szokatlan fogalomra figyelni. „Hol a magyar faj büszkesége? / A híres olvasztó erő? / Nincs! Bár van annyi sóviniszta, / Ki frázisokkal áll elő."[5] Babits így már tizenkilenc évesen megkülönbözteti a sovinisztát a nacionalistától, amely utóbbi az ő szótárában többnyire a ma használatos patriótával volt nagyjából egyenértékű. S ez akkor is jelentős, ha tudjuk, hogy van olyan egészen korai harmatgyönge verse is, amelyre a mai szóhasználattal — több-kevesebb szigorral — mondhatjuk, hogy nacionalista, noha sokkal inkább naivitásról tanúskodik.

Mindezek költői előéletéhez tartoznak. Érett korszakában — egyelőre túljutva a polgári radikalizmuson és a szocializmuson — a tízes évekig apolitikussá válik. Ez esztendők során, mintegy búvópatakként, csak olykor-olykor felszínre kerülve jön létre önálló nemzeti azonosságtudata. Amelynek benső szükségét érzi. Hiszen ama látott szellemi örökséggel — éppen annak eklektikus volta miatt — nehéz bármit is kezdeni. Otthon a vén pohárszékben, — írja —, „néhány csöpp szobor, üvegből a király, / s Erzsébet, drága hölgy, királynők gyöngye, áll," no meg „falánc, mit nagyapám tömlöcben faragott (...)" *(Örökségem)*.

*

Irodalmunk, történelmünk régi emlékei csakúgy érezhetők ama szellemi búvópatak áramában, mint a közelmúlt és a jelen. „S bárha silány viskót, bárha csupán vázat, / magyar égett kővel építem a házat." — írja 1908-ban,

a *Régi magyar költők*ben. S ennek érdekében nem röstell az egyelőre kiátkozott Adytól is tanulni. *Egykori* versének mondja a Kosztolányihoz írott, idézett levelében azt a *Párist*, amelyen nemcsak saját datálása, (1906. január—február), hanem mindenekelőtt annak érzésvilága révén, jogos az *Új versek* általa tagadott hatását felfedezni. Mert az ilyen sorok messze többet jelentenek a Babits által kénytelen-kelletlen elismert távoli, halvány és véletlenszerű párhuzamnál: „Ott az emberek szemében nem mereng öröklött átok / s ázsiai lusta bú nem köt vergődő unokákat. / Ott az ábránd nem ragad benn a lélekben, mely foganta (...)". S ugyancsak megszólal a műben a Vörösmarty mellett számára legkedvesebb magyar költő, Arany János is: „Babylon ha erre volna, nemde *bomlott cimbalomként* / lenne hangolt lelked, annak hallva zenéjét koronként?" Mert az általunk kiemelt „bomlott cimbalomként" hasonlatában ott van a *Válasz Petőfinek* kezdete: „Zavarva lelkem, mint a bomlott cimbalom (...)"

Petőfi hatásáról is a legtöbbet egy-egy allúzió sejtet. Mint például a megfeszített Krisztusról írottak a *Golgotai csárdá*ban: „Ha! Nagy a zsidókirály, / magas a kormánya: / lába alatt jár a szél, / feje fölött kánya." Amely kép *eszközeivel* nem esik messze *A puszta télen* betyáralakjától: „háta mögött farkas, feje fölött holló." Mint ahogy sokkal többet mond Babits magyarságtudatáról a Richepintől átköltött és igen gyenge *Turáni indulónál*,[6] vagy a semmivel se különb *Egy kuruc a XX. században* — érzelmeiben inkább Thaly Kálmán-os, mint adys ihletettségénél az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* tagversének, a *Régi magyar irodalom*nak Listius-idézése, az *Édes az otthon* szekszárdi tája, vagy az ugyanott írott *Új leoninusok* varázsa: „Kékek az alkonyi dombok, elülnek a szürke galambok, / hallgat az esteli táj, ballag a kései nyáj." Nem is szólva 1909-ben írott, verset prózával váltó *Úti naplójá*ról,[7] amelyben Vörösmarty Völgységétől vezet az út az erdélyi *kék falu*kba, innen az Olt partjára, ahol föllebeg Petőfi *Tündérálom*ának hattyúképe; aztán a magyar táj megannyi színe; utóbb Gyulafehérvár, Nagyvárad, Szeged és Pécs tűnik elő; majd újra a kék Dunántúl, amelynek színe csakis Itáliához fogható — világoskék mint Toscana —, s a „legolaszabb" táj persze, hogy Tolna. Ahol megjelenik Garay és megintcsak Vörösmarty árnya, s az utóbbinak — a tájhoz szóló — gyönyörű sorai: „Halmaidat koszorúzza borág, koszorúzza tetődet / Százados erdőség." Így nem csoda, hogy „olaszos" verseiben is kifejeződik magyarságtudata. Legkorábban a Leopardi — Babits nem látta — szülőhelye, *Recanati* képében megjelenő Szekszárd jelzi ezt. Majd az 1908-ban tett itáliai út emlékeképpen a *San Giorgio Maggiore* velencei vedutája, (amelynek zárósorából Rába György Arany-reminiszcenciát hallott ki), és megvallottan az *Itália*-szonettben: „S olasz szív nem lehet emlékektől gyötrőttebb / a vén boltok alatt, az ősök piacán, / mint én, ha földeden bolyongok, bús hazám."

Kétségtelen, hogy ha Babits érett költészetében a nemzeti azonosságtudat kifejlett megnyilvánulásait keressük, azt legkorábban az *Itália* mellett, másik „olasz" szonettjében, a *Zrínyi Velencében* strófáit olvasva fedezhetjük fel. Nem véletlenül került négy „olasz" verse első kötetében egymás mellé; s nem véletlenül szólal meg a *Zrínyi Velencében* vallomásában a *Szózat* visszhangja: „s nem tudta, hogy hamar / ide vágy vissza a földről, hol bármi sorsban / élni és halni kell; mely ápol s eltakar."[8]

*

E versét már Erdély földjén írja, Fogarason, amelyet egyszerre érez — ismeretesen — Ovidius módján Tominak, számkivettetése helyének, és olyan földnek, amely magában hordozza a magyarság megannyi — sokszor tragikus — történelmi emlékét.

Egy nagy átok ül Fogarason,
mint úrnő ül a várfalakon,
mint Tizifoné Orkusz falain;
gyakran látom lobogni haját
(épigy lobogott ez árkokon át,
mikor Mayláthot a három oláh
árulva fogta a tornyok alá,
Apafi vörösen ivott-evett,
robogott Bánfiért szemfedős követ,
börtönben zsoltárzott Béldi Pál
s apjáért könyörgött Cserei Mihály)
(Levél Tomiból)

De ott vannak a derűs Erdély fogarasi képei is. Például a *Vásárban* román—örmény kavalkádja, amely mögött nemcsak a már Horváth János kimutatta Arany János-i techné rejlik[9], hanem az az élmény is, amely Babitsot a vegyes lakosságú vidékhez kötötte, s ahol szeretettel tanította román diákjait, egy szász lány volt a kedvese, s csak a kávéházban harsányan ivó és politizáló magyar urakról, (meg azok elkényeztetett csemetéiről) volt rossz véleménynyel.[10] Így Fogaras vitézlő iskolája volt későbbi haza- és Erdély-szemléletének kialakításához, amelyben soha, még Trianon után sem jutott tér a nemzeti türelmetlenségnek, gyűlölködésnek. A számkivetett ember dantei dacának megfogalmazása mellett — *Nunquam revertar* —, egyazon műben, a *Szimbólumok*ban vallja meg hazája iránti féltő szeretetét, s e tagvers alcíme, (Új magyar költészet), már jelzi azt az ismeretes irodalmi megújulást, amelynek *A Holnap* antológiákkal és a *Nyugat*tal részese lett. És Fogarason teljesedik ki elsőül életre szóló, meghatározó *nyugatos magyarságeszménye*. Amely egyébként irodalmunkban megelőzte a *Nyugat* folyóirat indulását, ott volt Adyban, ott — a *Páris*-vers tanúsága szerint is — a bajai tanárjelölt Babitsban; aki ezt az eszményt 1907-ben, vagyis egy évvel a fogarasi száműzetés és a *Nyugat* indulása előtt, Juhász Gyula verseiről írván határozta meg a legszebben.

„... a magyar kertben új hajtás nőtt, tétova még, mint ma minden, mi magyar, s várja a napot..."

„... az ilyen ember kényszerűen álmokhoz fordul táplálékért. Érzi származását és bús vándordarulelke itt hagyja gyakran gyásza őszét, és elsiratja szilaj ősét, a turáni pogány igricet. Éreznünk kell, hogy e lélek nem született szürkeségre."

És Ady „Szent Kelet"-hitéhez hasonlóan a nyugatosság fogalmazódik meg Babits Juhászról írott soraiban:

„E nagy szemek lángja keletre néz, és tarka, buja életről álmodik. Gauguin képein érzi otthon magát; görög szépségről, Dionüszoszról, Zarathustráról álmodik. És Párizsba vágyik, hol az élet forró szíve ver!"[11]

S hasonló szellemben ír Adyról két év múltán, most már fenntartás nélkül elismerve a kongeniális idősebb pályatársat:

„Magyar tehetség: ez az első szál. Magyar környezet, magyar minták ér-

lelték. Ez kipusztíthatatlan. Senki sem akarta annyira kipusztítani, mint Ady. E sajátságos léleknek egyik fő vonása valami dac. Magyar vonás. S ennek a magyar dacnak ebben a mai világban így kellett fejlődnie. Elszakadni, mindenáron, Nyugatra!"[12]

S az intellektuális belátás után — ha nehezen is — bekövetkezik a költői azonosulás. Babits — Rába György feltárta — elfojtott duk-duk afférja után,[13] (amely inkább *A Holnap*ot érintette), már 1908-ban megírja *Palinódiá*ját, de csak öt évvel később adta közre, immár a „diadalmas Nyugatnak" ajánlván. Arany *Kozmopolita költészetére* rájátszva kérdezi benne: „áldhatnám tiszta dallal még a bölcsőt, / amely magyarrá búnak ringatott?" S nem késlekedik az öntudatos válasz:

Hogy únott őszöm válván új tavaszra,
feledjem azt, hogy sáros a tavasz,
hogy ne legyek világ cégére, gazza,
hanem, minek érzem magamat, az:
magyar lélek, de nem betegnek aszva,
költő, csekély, de büszke és igaz,
hogy a világ magam-becsülni lásson,
s szerény, de áldott lenne takarásom.

S egy másik *megkésett* kiadású verse, az 1911-ben írott, de csak 1915-ben közreadott *Ady Endré*nek sorai:

Ó te rég ismert ismeretlen,
ki mellé csúful emlegettek,
kinek nem tudtam lenni társa,
de egy anyánk volt: Magyarország:

Mégis vérek vagyunk mi ketten,
bár ellentétek, együtt egyek,
harcom a harcod folytatása,
s testvérül szólok íme hozzád (...)

E nyugatos magyarság előfutárát látja és mutatja meg — Széchenyire apellálva — Péterfy Jenőben. És Aranyban, újra meg újra Aranyban. Akiről és Petőfiről írott remek esszéjében Babits nemzetfelfogására nem néhány — jórészt mástól kölcsönzött — Petőfire vonatkozó, *látszólag* meghökkentő kategória mutat, hanem az, hogy nemzeti mítosz alanyait merészelte egészen újszerű irodalomtörténeti és alkotáslélektani eszközökkel vizsgálni.[14] De legtisztábban a nyugatos magyarság eszményét az írók közül Vörösmarty munkásságában ismeri fel, aki e fogalomban már ott tudja, éppen egyetemes látóköre következtében, *Zrínyi*-verse tanúsága szerint is, a magyar testvértelenségét: „Néz nyúgatra, borús szemmel néz vissza keletre / A magyar, elszakadott testvértelen ága nemének." Ám e nyugatos magyarság Vörösmarty (és tegyük hozzá: Babits) szemében mindinkább magyarság és egyetemesség elválaszthatatlanságát hirdeti, *a népek hazájához* fellebbezést, vagy mint a Babits idézte *Pázmány*ban mondja a költő: „legszentebb vallás a haza s emberiség." Ám a közpályát Vörösmarty esetében mindvégig veszélyes lejtőnek látja. Már a kezdetekkor a nemzeti elvárások teljesítésében fedezi fel a költő tragédiáját,

hasonlóan a Vörösmarty-tanulmányokkal azonos esztendőben, 1911-ben írt, ars poetica értékű mesejátékai, *A második ének* példázatában a dalos pásztor idegen elvárások okozta kudarcához.

*

Szemléletében döntő változást éppen 1911 második fele hoz, személyes sorsának alakulásával, nevezetesen Pest-közelbe kerülésével. Az itteni szellemi élet, (a Nyugat, a Huszadik Század, és egyéb fórumok, valamint a polgári értelmiségi társaság), s mindaz, ami jót-rosszat még az újból birtokba vett nagyváros, meg az újpesti peremvidék jelentett, gondolkodását s lassan költészetét is a köz dolgaira erőteljesebben ráirányította. Lelkiismeretes tanárként mindinkább úgy érezte, hogy az iskolától válnia kell, mert egy nagyobb iskola várja, „melynek padsoraiban egy egész nemzet ül."[16]

Így írja meg az 1912. május 23-i nevezetes tüntetés hatására a magyar forradalmi költészet örökértékű antológiadarabját, a *Május huszonhárom Rákospalotánt*, amelynek ragyogó disztichonjaiban a forradalom nemzeti eszméjű víziója is jelen van.

Ó jövevény sínek, visztek-e még ma tovább?
Visztek-e még ma odáig, ahol most csörren az ablak,
hol most csorran a vér, forran a forradalom?
hol zajló tömegen most úr a néma Petőfi
s sarkra az eszme kiáll isteni ríma gyanánt;
hol tán míg írom ezt, Magyarország nagy betegágyán
vér és kínok közt megszületett a Jövő.

Ám ama Jövő nem született meg „Magyarország nagy betegágyán", hanem helyette — ismeretesen — csakhamar a világháború tragédiájával kellett a költőnek szembesülne. Még fogódzott 1914 őszén az utolsó szalmaszálba, *ártatlanságunk tudatába,* és a reformáció magyar századának sirámait idéző, a protestáns változatból parafrazeált *Miatyánk*jában a kísértés elkerüléséért, vagyis *e tudat* megmaradásáért könyörgött. S mert csakhamar könyörtelenül rámeredt a való, hogy bűnösök ellenségeink, s mi is azok vagyunk, hogyne tört volna föl a *Húsvét előtt* nagy fúgájában a „ki a bűnös, ne kérdjük" oly igaztalanul és oly gyakran csepült óhaja. Joggal mondja Kardos László, hogy itt az egymásra mutogató, egymást bűnösnek nyilvánító nemzetekről, nem pedig háborús felelősséget viselő személyekről lehet szó.[17] Mert lehetett-e békülékeny a háborúért vétkesek iránt ő, aki már a kezdetek idején, a *Kép egy falusi csárdában* gúnyversével ütötte arcul az egész osztrák—magyar háborús politikát és demagógiát? S ugyane versével leszámolt — ha nem is a mindvégig tisztelt és becsült (felfogásunk szerint túlbecsült) Deák Ferenccel, de — örökségül kapott, 67-es, deákos hazafiságának maradványaival is. „Csárdába falakon | olykor | láthatsz, ha falukon | boglyol, || s únt szemed elmereng | bort közt, | ily képet, | mely dereng | por közt (. . .) || magas Hungária | gyászban, | Kossuth, igaz fia | lázban, || Petőfi önerét | mártja, | ujjal a hon nevét | áldja, || — mily erő, mennyi láng, | jellem | zsarnok Ausztriánk | ellen — || (. . .) Csitt, mindez ponyva ma, | dalnok! | jó bajtárs lett ama | zsarnok. (. . .) || Ádázabb viadal | buzdul, | ó mennyi fiatal | pusztul!" És — éppen a háború miatt — átmenetileg le kellet számoljon legbecsesebb szellemi örök-

ségével, liberalizmusával is. Fennmaradt egy 1916-ban írott verse, amelyben ifjúságától mindhalálig harcosan vallott liberalizmusának ellentmondva, a zsarnokot dicsőíti. *A walesi bárdok* palinódiáját írva meg így.

Nem bűnös ki szíve szerint
tesz, bár a tette rossz
Edvárd király, angol király
se volt talán gonosz.

S ha zsarnok volt: tán látta már
hogy más itt nem segít
S az ő erős kezeivel
lehet csak úr a britt.[18]

A zsarnok dicsőítése mögött politikai ábránd húzódott meg. Az a várakozás, az az illúzió, amely az 1916 végén trónralépő IV. Károly személyéhez kötődött. Tőle várták sokan a békeszerzést. Így Tóth Árpád, *Óda az ifjú Caesarhoz*, és Juhász Gyula *Koronázás* című versében is erről ír. És hajlandók lettek volna nem kevesen ennek fejében mellé állni, akkor is, ha tudván tudták: az új császár-király, Ferenc Ferdinánd politikai neveltjeként — céljai elérése érdekében — könnyen abszolutisztikus eszközökhöz folyamodhat. (Károlyi Mihály ír erről részletesen.)[19] Babits pedig — e vers tanúsága szerint — osztozott pacifista kortársai illúziójában. (Érdekes, és későbbi, e művével ellentétes felfogására mutató tény, hogy a költemény utolsó két sora — „hazámnak hangja gyenge bár | de néma nem vagyok" — majd a háború kataklizmái és az országomlás folytán kiteljesedő testvériségre, sorsközösségre eszmélése egyik nagy vallomásának, a *Szózat*ot visszhangzó *A könnytelenek könnyei*nek két végső sorában ismétlődik meg. Könnyen lehet, hogy ellenkező előjellel tovább foglalkoztatta, mardosta ez a „zsarnokdicsőítő" műve. Mindenesetre már 1917-ben, a *Háborús anthológiák*ban megvetéssel ír az „Eduárdoknak éljenektül zengő poéták"-ról, egy egészen kései, bizonnyal az 1938-as „faji törvénykezéssel" kapcsolatos, egysoros töredéke pedig így hangzik: „Vesszenek az Eduárdok!")

*

Babits nemzetfelfogásában — elmélyülő polgári radikális kapcsolatai és 1918 ismeretes eseményei révén — egyrészt a nemzetköziség, másrészt a forradalmi republikanizmus kerül előtérbe. Polgári radikális barátai késztetik 1918 szeptemberében egy Európa szellemi arisztokráciáját összefogni kívánó, az örök békéért, a szellemi, erkölcsi értelemben egyesülni kívánó Európáért, s a méltóbb emberi jövendőért síkraszálló tervezet megszövegezésére.[20] Amely legalább annyi politikai naivitást tartalmazott, mint Károlyi Mihály „antantbarátsága", hadsereg-elbocsátása, s mindaz az illúziótömeg, amely az őszirózsás forradalmat előkészítette és kísérte. Mindez nem von le semmit Babits 1918-as szerepléseinek erkölcsi értékéből; amely szerepvállalásaiból is kiemelkedik kéziratban maradt kiáltványa, az *Éljen a köztársaság!*, amelyet akkor ír, mikor még Károlyi Mihály is a királyság államformáján belül kereste a kibontakozást; s amelyben — mint Kardos Pál észrevette —, ott vissz-

hangzik a forradalmár Petőfi indulata és egyik legvitriolosabb királyellenes szatírája, a *Készülj hazám!* gondolata is. Mindevvel pedig nagyon is egybevág, hogy egymástól független kortárs emlékezők szerint október 31-én, a forradalom kitörésekor, Babits egy kávéházi asztalra állva szavalta az *Akaszszátok föl a királyokat!* és az *Itt a nyilam, mibe lőjjem...* strófáit.[21]

1919 februárjára azonban illúziói — legalábbis egy időre — szertefoszlottak. S míg a kormány külpolitikai csodáktól várta az ország — immár megkezdődött — földarabolásának megállítását, Babits *Az igazi haza* című, a *Szózat*ot revízió alá vevő cikkében nézett szembe a realitásokkal.[22] Benne azt viszi tovább, amit már Arany János centenáriumára megfogalmazott,[23] a szellemi haza primátusát, de immár nemcsak az erőszakkal, hanem *a területi elvvel szemben is.* S ezt az a költő mondotta ki, aki vallotta — méghozzá nem is metaforikusan —, hogy valósággal szerelmes volt (és maradt) a történelmi hazába, annak formájába, térképébe is.[24] S azok, akik hazaárulással vádolták utóbb, és kis híján börtönbe juttatták a költőt, nem ismerték fel, hogy Babitsot a realitások vitték e nagy „feladásához", — holott cikkének a *Szózat*ra apelláló bevezetéséből ez egészen egyértelmű —, s noha a szellemi haza szótárában nem taktikát, hanem mindinkább elmélyülő elvet jelentett, soha nem jelentette a területi kérdés feladását. (Hiszen fogalmi rendszerében nemcsak a szellemi haza, hanem az igazság is oszthatatlan, annak augustinusi, kanti értelmében. Nem véletlen, hogy a háború utolsó éveiben e két gondolkodó határozza meg legmélyebben — és nemcsak átmenetileg — szemléletét; hogy tanulmányt ír Ágostonról és lefordítja, magyarázza Kant *Az örök béké*jét.)[25] Jelentette azonban a szellemi haza a nemzet modus vivendijét, az akkor már realitásával fenyegető, s majd Trianonnal megpecsételt csonkaságban. Számos 1919 utáni, a haza fogalmával, vagy akár az ország sorsát érintő gyakorlati kérdésekkel kapcsolatos megnyilatkozása csak így érthető.

*

Babits kommün alatti szereplése ismeretes. A Tanácsköztársaság bukása utáni „visszakozását" pedig Sőtér István méltán cáfolta imígyen: Babits „1919 után se »visszakozott« — mert nem volt *mitől* visszakoznia. Az ő rokonszenve a Tanácsköztársaság iránt legfeljebb valamféle elfogulatlan érdeklődés, melyet egyhamar megriaszt a forradalmi harc vére és sara."[26] Így nem árulás az a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című nagy, és kizárólag *erkölcsi indítékú* vallomása sem, amelynek becsületes szándékát Sipos Lajos hivatkozott alapvető monográfiája, a *Babits Mihály és a forradalmak kora* óta tényként kezelheti a szaktudomány. Hiszen benne a költő — nyomatékkal kijelentvén, hogy az őt kérdőrevonóknak nem tartozik számadással, csakis hazájának és önnön lelkiismeretének — , önmagát ülteti a vádlottak padjára. Így — a legjobb szándékú, mégis balul kiütő emberi cselekedetekről elmélkedve — műve bekerül a magyar politikai irodalomnak abba a tragikus vonulatába, amely a Jansenius tanainak hatása alá kerülő száműzött Rákóczi *Vallomásai*val kezdődik, és folytatódik a Babits írásában is e lelkiállapottal kapcsolatban emlegetett Széchenyi 1848-as naplójával és döblingi irományaival; Kemény Zsigmond Világos utáni munkásságából kitetsző tragikumelméletével, s az ugyancsak a Babits-vallomásban aposztrofált Szekfű Gyula forradalmak utáni útkeresésével és átmeneti úttévesztésével. Akit Babits úgy

említ kétségbeesett írásában, mint akivel megalakíthatják immár „a magyar hazaárulók szövetségét".[27]

*

A forradalmak után a roncsolt országban, roncsolt lelkek között, — hogy Ady már nem élt —, ismeretesen rászakadt Babitsra az irodalmi vezérség oly áldatlan és oly híven állt tisztje. S harcai mindvégig botránykőnek számítottak a hivatalos Magyarország képviselői előtt.

Sziget és tenger kötete homlokára írta — egyebek közt — a következőket:

„Magyar vagyok: lelkem, érzésem örökséget kapott, melyet nem dobok el. (...) Hogy szolgálhatnám az emberiséget, ha meg nem őrzök magamban minden kincset, ami az emberiséget gazdagíthatja? A magyarság színét, a magyarság kincsét! De mily balga volnék, ha ugyanakkor más színt, más kincset el akarnék venni, vagy meggyengíteni!

„Én hiszek a testvériségben (...) Nemzet ne a nemzet ellen harcoljon: hanem (...) az elnyomás és a rombolás szelleme ellen!

Én katholikus vagyok; azaz hiszek a nemzeteken felülálló, egész világnak szóló *katholikus* igazságban. (...) az én egyházam nem nemzeti egyház!" *(Örökkék ég a felhők mögött.)*

Íme az a három pillér, amelyeken Babits világháború utáni nemzetfelfogása nyugodott, immár megingathatatlanul. S míg az ország az irredentizmustól volt hangos, ő korábbi erkölcsi magatartására mutatva határolta el magát az egykor háborús uszítóknak sem utolsó irredentáktól és úgy tiltakozott: „Én sohse mondtam: »Dönt majd az erőszak!« — most mondhatom: »Nem! Nem!« *(Csonka Magyarország)*[28] S állt ki rendületlenül a magyar progreszió védelmében. Miközben többszörösen állapította meg magáról: „a költő konzervatív".[29] — „Konzervativizmusának" lényege az igaz hagyomány- és értékőrzés, s a magyar nemzeti erények védelmezése korának újbarbarizmusával szemben. *A gazda bekeríti házát* — hirdeti a vers példázata. S a példázat *valósága:* a költő sebzett oroszlán dühével harcol szellemi örökségünk bármiféle megrablása, megcsonkítása, meghamisítása ellen. Mindenekelőtt az egykori barát és fegyvertárs, Ady örökéért. A mai Magyarország »méltó« fiai — írja —, „sokszor próbálták Ady képét a maguk ízléséhez alkalmazva átalakítani, megindítván a hiénamunkát, mellyel Petőfit is sikerült meghamisítani; hogy aki életében forradalmár volt, halála után hivatalos hazafivá legyen."[30] Innen pedig már csak egy lépés volt hátra: a *Petőfi koszorúi.* És mint óvta a kereszténység igaz értékeit a „keresztény kurzus" lovagjai ellenében, akár a *Vers apostolokról* kiáltásában, akár azokban a nagy költeményekben, amelyekben régi keresztény magyar erények állnak szemben a jelennel. A legdrámaibban a *Dal az esztergomi bazilikáról,* és kivált a *Szent király városa* Istvánt invokáló soraiban: „Küzdeni? Más korok küzdtek könyvért, keresztért, | ostyáért és zászlóért (...) || Hol vagy István király? Bölcs vessződ kellene! | Balgán mentünk el és csonkán jövünk meg, | gyászmagyarok!" S a magyar múlt — mint *A jobbak elmaradnak* sorai is jelzik —, mindinkább a védekezés eszközévé válik az újbarbarizmussal szemben. Így István mellett *Imre herceg;* a nemzeti és emberi feledékenység (felelőtlenség) különös apoteózisaként *Kanizsai Dorottya,* a mohácsi síkon halottakat temető, aki a Móricznak ajánlott, legszebb kincseit eltékozló, hazát jelképező *A gyémántszóró asszony* eszmei rokonai; a *Politikát* György barát idejével példázza, —

„Martinuzziak kora jött újra. Összeszorított | fogak, keserű alkuvás, erdélyi ravaszság." A *Cigány a siralomházban* soraiban pedig mintha Tiborc panasza éledne újjá, — a szegény „Kalibát ácsolna magának az erdőn, de tilos a fa | és örül ha egy nagy skatulyás házban | jut neki egy városi zord kis skatulya. || És örül hogy — ha nem bírja már s minden összetört — | átlépheti az udvari erkély rácsán | s magához rántja jó anyja, a föld." S e *jelenérdekű* történelemben felsorakoznak — immár prózában — a reformkor nagyjai. A Szózat centenáriumára újra Vörösmarty, halálának százados évfordulójára Kölcsey, s a nagy nyugatos magyarok között is az egyik legjelentősebb, Széchenyi. Akiről 1936-ban írott ragyogó esszétöredéke a cselekvés és a nem cselekvés kettős kockázatának történelmi dilemmájával, valamint az erő felelőssége oly szokatlan hangsúlyozásával már Jónás kérdéseit előlegezi.[31] Hiszen — mondja Babits — az erő joga napirenden. Ám az erő felelősségét kevesen ismerik. Széchenyi ismerte. És ismerni fogja az Úr a csak az ököljogról, „a hatalom nyiláról" tudni akaró Jónással szemben.

A Széchenyi-esszé már vészjelzés. S amint a Babits-versekben és a prózában imígyen torlódik a múlt, annak egésze kezd szellemi arzenállá válni. 1938—1939-ben Szekfű Gyula kérésére, az általa szerkesztendő *Mi a magyar?* című tanulmánykötet számára hatalmas esszét ír *A magyar jellemről*, bevallottan aktuális politikai célzattal.[32] S ha a nemzetkarakterológiáknak divatja is, időszerűsége is volt e korszakban, Babits munkája mégis úttörő. Hiszen fundamentumát már 1913-ban lerakta, *A magyar irodalom* című nagy tanulmányában,[33] igazolván irodalmunk nyugat-európaiságát, amely az államalapítással, a kereszténység felvételével vette kezdetét, és tart a jelenkorig. Mint egy kései beszédében újrafogalmazta: „Az első nyugatos nem Ady és nem is Ignotus; még csak nem is Kazinczy vagy Széchenyi, hanem maga Szent István volt (. . .)"[34] S a pogányság odahagyása óta „a magyar lélek együtt érez és él, szenved, vonaglik a Nyugat lelkével."[35] A középkor aszkézisától a reneszánsz kiteljesedésén (Balassin) és a reformáció nagy nyugati áramán át Zrínyiig és tovább. De még a legválságosabb időkben is, egy Faludy Gracianig, egy Mikes Sévignéig hatolt, hogy Bessenyeitől töretlenné váljék a mi nyugatosságunk. És Kazinczy! Akiben mindez a törekvés tudatosult. És a romantika kora. S nemcsak a már látott módon, Széchenyivel, Vörösmartyval, hanem a világszabadságot hirdető Petőfi is idetartozik. S nyugatos — mi is lehetne más — Kossuth, Eötvös, Jókai, Kemény, Madách; és mindök, akár Arany, *ekként nemzeti*. Mert ahol gyöngül a nyugatosság, (vagyis az európai, a világirodalmi érték) —, vallja és bizonyítja Babits —, ott gyöngül a nemzeti elem. Ott — egy-egy erősebb tehetség kivételével — az elszürkülés fenyeget. Míg „a legnagyobb világirodalmi értékű írók azok, akikben a két irány (nemzeti és európai) mennél jobban egybe tud olvadni, mint nálunk is a legnagyobbakban, mint Vörösmartyban, Petőfiben, Aranyban".[36] A kortárs nagyközönség és gyakran a kritika pedig — mondja Babits — nem az ilyen nagy újítókat, hanem a kisszerű, konzervatív „nemzeti" költőket, írókat kedveli. S evvel minden idők irodalmi kontraszelekciójára rávilágít.

Ez a nyugatosság nem manír, hiszen sajátos, magyar elemek hordozzák. Pogány istenek helyett „Szent Lászlónk magyar hős lett, és Máriánk, pátrónánk, »magyar istennő«." A reneszánsz erőszakossága és pompaszeretete elválaszthatatlan az ősmagyar erőszaktól és pompaszeretettől, a reformáció és az ellenreformáció vitájában pedig nemzeti sorskérdések fogalmazódnak meg. S így tovább, a sajátos magyar jegyek, egészen a XX. századig.

Mindez pedig — amit úgyszólván előzmények nélkül Babits 1913-ban fölvázolt — csaknem egészében a fasizmus elleni munícióvá válik 1939-re.[37] Tudván tudja már 1913-ban is: a magyarság a honfoglalás előtt és után annyi néppel keveredett, hogy a „győztes", a gyengébbeket — részben — beolvasztó fajnak egyetlen ma is kimutatható maradéka a *nyelv*. Ezért is tartotta a magyarságot szellemi egységnek, nemcsak *Az igazi hazá*ban, hanem Trianon után is; a *Hazám* tiszta patriotizmust — de nem defetizmust — tükröző versfüzérében csakúgy, mint megannyi tanulmányában, esszéjében. S nem utolsósorban a kisebbségi sorba jutott magyarság irodalmáról szólva. Ezért *is* volt számára megírásra érdemes a Jónás-történet (amely — ismeretesen — Istennek a törzsi-nemzetségi szintet meghaladó, az egész világnak szóló, s így már-már a kereszténység felé mutató szeretetét hirdeti). Ez eszme jegyében adta közre már 1927-ben versét *A magyarok Istenéhez*, aki nem lehet „a mérges kis Wotanok öccse", hanem az egyetemes szeretetet képviselő „magyarok és mindenek Istene". E törzsi-nemzetségi fokot meghaladó, egyetemes isteni szeretet eszméjét tanulhatta már Bergsontól, *(Bergson vallása* című tanulmánya szól erről,[38] amelyet 1933-ban, a hitleri hatalomátvétel és „mellesleg" az *Amor Sanctus* megjelenésének évében ad közre); az egyetemes keresztényi szeretet eszméjét hirdeti — a vérség mítoszával szemben — 1938-ban, már súlyos betegen, nagy műtétje után írott versében, az Anschluss és a készülő faji törvénykezés árnyékában született Eucharistiában, melyben arról vall, hogy a magyarság mint szellemi, lelki egység hogyan lehet méltó az oltáriszentségben ittmaradt Krisztushoz.

Áradj belénk hát, óh örök
igazság és szent szeretet!
Oldozd meg a bilincseket
amikkel törzs és vér leköt,

hogy szellem és ne hús tegyen
magyarrá, s nőjünk ég felé,
testvér-népek közt, mint a fák,
kiket mennyből táplál a nap.

Így köszöntötte Babits Mihály a Budapesten megrendezett Eucharistikus Kongresszust. Vagyis, náciellenes tüntetésre használta fel az eseményt. (Ez idő tájt vezetett beszélgetőfüzetei is híven tükrözik e szándékát.)[39] S a keresztény-liberális magyarságeszményt hirdette *A tömeg és a nemzet* című cikkében,[40] nyílt tiltakozásul mindenfajta fasizálási törekvés, és jelesen az első zsidótörvény tervezete ellen.

Mindezek esszenciája is ott van a magyar jellemről szóló nagy esszé indítékaiban. Ám politikai irányzatossága ellenére sem szárazon teoretikus Babits nemzetkarakterológiája. Sokszínű írás ez, az 1913-as tanulmányból átvett részekkel egyetemben, a magyar jellemről, a pompaszeretetről, az okosságról, a patópálságról, meg a — többek között — Arany János és Szinnyei Merse Pál képviselte szemlélődő típusról; Rákócziról, Kossuthról; János vitézről, Toldiról és az Obsitosról; a valóról és arról, ami „annak égi mássa".

Az esszében persze a historikus bizonnyal fölfedezhet jó néhány — a műfajból eredő — nyitott kérdést. Lehetne — száraz tudományossággal — fir-

tatni a magyarság öröklött *inerciáját*, (bár fölösleges, mert a szenzualista Babits egyéni megfigyelésekből csakúgy következtet, mint múltunk mély ismeretéből), vagy egy-két — a konzervatív magyarságképletekből eredő — megállapítást. (Kivált — egyéb írásaiban is — mindvégig kicsit egyoldalú, noha feltétlen tiszteletről tanúskodó Kossuth-képét.) A legfőbb kérdés azonban az — 1939-et írunk! —, hogy *minek az érdekében* és *mi ellen* íratott e ragyogó nemzetkarakterológia. A befejező gondolatsor egyben a választ is megadja: „Nemzet vagyunk, a szó régi, szellemi, jogi, erkölcsi értelmében; nem pedig faj a tülekedő fajok között, s nem valami nyomorult, kicsiny erőlködés a nagy erők félelmes csataterén. Csak nem akarunk ilyenné válni? Meg kell maradnunk nemzetnek, léleknek, szabadnak, nemesnek, alkotónak, keleti nyugalomban, mely mindenkivel dacol, szellemi erőben, mely senkinél sem érzi hátrább magát. Nem átváltozásra, magunkból való kikelésre van szükségünk. Inkább magunkhoz való visszatérésre. Magunkba szállásra."[41]

Babits avval végzi tanulmányát, amivel kezdte. A fajelméletnek, a fajok, népek nemtelen tülekedésének szánt hadüzenettel. S ez az a kérdés, amellyel lényegesen meghaladta 1913-as tanulmányát. Akkor még eljátszhatott (persze nem tudományos módon) a faji kérdéssel, hiszen az — fogalmi tárában — nem jelentett többet etnikumnál, a szellemi, nyelvi asszimiláció kérdéseinél, a származás — nem megbélyegző vagy jogtalan előnyöket „igazoló" — számba vételénél. Még ahol a legmesszebbre megy is el, ahol a „magyar flegmát", az Arany és Deák képviselte „legtisztább fajú magyar írókat" állítja szembe a szalmatűz képviselőivel, a „kevésbé tiszta magyar fajból származók" Petőfi és Kossuth (!) képviselte típusával, csöppet sem babértépázó vizsgálataival (és tévedéseivel) ott is mindvégig a *szellem* szférájában maradt. Ám 1939-re már az *ártatlan* fajiság kérdését is elutasítja. Hiszen életveszélyes erők élhetnének vissza vele. „Nem azt kérdezzük, hogy ki a magyar, hanem, hogy *mi* a magyar?" — írja tanulmányát bevezetendő. Majd alább: „A faji vonás tehát? Nem éppen, vagy egyáltalán nem. Semmi esetre sem valami testi vagy törzsi jelleg, fizikailag örökölhető. Antropológiai kutatásokból nem remélek sokat megtudni arról, amit én keresek. Petőfi, ki nem is volt tiszta magyar faj, többet mond nekem erre nézve, mint az antropológusok minden koponyái."[43] Nem véletlen, hogy ugyanazon esztendőben, 1939-ben, a Nyugat hasábjain „Pajzzsal és drádával" áll ki Németh László tanulmánya, a *Kisebbségben* gondolatai ellenében.[44] Hatalmas vitairatában foglalja össze mindazt, amit a magyarság helyéről, nyugat-európai kultúrájáról, oszthatatlan szellemi egységéről már eddig is kifejtett. Poszler György találóan foglalja össze a két író felfogásának antinomiáit. S ami legalább ilyen fontos; rámutat a két antagonisztikus írásmű létrejöttének azonos okára: „mindkettő a kataklizma előtti önvédelem gesztusa. Csak ezen belül Babitsnál egy nemesen tradicionális nyugatos orientáció, Némethnél pedig egy újszerűen izgalmas kelet-európai orientáció érvényesül. Vagyis: Babitsnál a védekezés eszköze a nyugati kultúrák vérkeringésébe való bekapcsolás, Némethnél a védekezés eszköze a kelet-európai kis népek szolidaritásába való beágyazás."[45] S mára már szükségszerűen belátható az akkor még beláthatatlan: hogy a jövő záloga e két felfogás — persze, minden faji előítélettől, kirekesztéstől mentes — kettős igazságában rejlik.

*

A magyar jellemről írott tanulmány egésze, de kivált befejezése — láthattuk —, stratégiát is ád. „Meg kell maradnunk nemzetnek, léleknek, szabadnak, nemesnek, alkotónak, keleti nyugalomban, mely mindenkivel dacol, szellemi erőben, mely senkinél sem érzi hátrább magát." Lehet látszólag meglepő a „keleti nyugalom" említése, de hát Babits sohasem tagadta a mi népünk keletiségét. *A magyar keleti nép, nyugati kultúrával.* Ez is lényege nemzetkarakterológiáinak. S noha gondolkodásától éppen nem volt idegen a Duna-völgyi elem,[46] itt keletiségen népünk eredete értendő. És öröklött tulajdonságai között amaz *értelmes* magyar flegma, megfontoltság, ama nemzetmentőnek remélt és ajánlott *inercia.*

Ugyanez az inercia, moccanás nélküli állapot, vigyázás kap programot az *Ezerkilencszáznegyven* soraiban. Ezt vezeti be a hazához kötődés zsoltáros bizonyossága: „De mostan kősziklám vagy és erős váram." Amelyből egyszerre hallatszanak ki Luther Márton *Diadalmi himnuszának* sorai, — „Erős vár a mi Istenünk... | Az Ige kőszálként megáll", valamint a Szenci Molnár Albert fordította XLII. zsoltár metaforája: „Isten én kőszálam". Majd ama moccanatlan vigyázás, az inercia hite és parancsa:

Immár a népeket terelik mint nyájat,
emberek futkosnak, mint riadt patkányok,
városok lángolnak telhetetlen tűzben,
nemzetek halálát engedte az Isten.
Te állsz vén bástyádon fürkészve, hallgatag.
Gonosz, szomszéd szelek borzasztják hátadat.
Szemed úgy száll szerte, mint a bibliai
özönben a Noé csapzott galambjai.

Várakozva állunk, mint ki némán, hosszan
áll egy kényes strázsán, s vigyáz és nem moccan;
s ahogy a rossz évek rozzanva meghagyták,
néz ránk a vén bástya, a nyűgös szabadság.

Meg ne inogj, népem, tarts ki nagy strázsádon,
mert kell ma a bástya az omló világban (...)

Babits már a húszas években, az ellenforradalom újbarbarizmusával szemben megfogalmazta az inercia parancsát. *(A jobbak elmaradnak.)* Ám e hite az *Ezerkilencszáznegyven*ben egyszerre lesz stratégia és erkölcsi hitvallás. Itteni konfessziója pedig egyben perbeszállás korábbi nemzethez kötődésével is. Hiszen az 1928-ban közreadott *Új mythológiában* — bizonnyal már (akár *A magyarok Istenéhez* strófáiban) *Az írástudók árulása* kérdéseivel viaskodva[47] — így gondolkodott: „Légy hű és légy szabad! Gondolj a madarakra, | kik hívek a fához, mely fészküket adja, | s mégis kiáltanak, kiszállnak a légi magasba!" Ám mostanra hűség és szabadság kettősségéből csak a hűség, a feltétlen hűség maradt meg; csak az jelentheti a szabadságot:

Most érzem hogy sorsom a hazámnak sorsa,
mint fához a levél, hulltomig kapcsolva,
mert nem madár vagyok, hanem csak falevél,
mely ha fája kidőlt, sokáig ő sem él.

Babits verse a Szellemi Honvédelem Naptárában jelent meg, és nem véletlenül.[48] A verscím többszörösen — mondhatnók: sorsszerűen — jelképes. 1940 volt a haza utolsó békeesztendeje. S ez évben tért vissza a Felvidék déli része és Kárpátalja után — jóval a vers megírása után, az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntéssel — Észak-Erdély. (A csakhamar benyújtott rettenetes számlákat el kell választuk attól a nemzeti euforiától, amelyet a békés úton történt részleges visszacsatolások kiváltottak.)[49] S Babitsban sem ütközött — híven a *Hazám*ban foglaltakhoz — a szellemi haza eszménye az eseményekkel. Így írja meg a felvidéki bevonulás után az *Áldás a magyarra* vallomását, majd 1940-ben az ifjúságára is visszarévedő, megható szépségű *Erdélyt*.[50] S ez az esztendő volt hozzá egyéni sorsára nézve is utoljára kegyes. (Átvehette a Dante-fordításért kapott San Remo-díjat, és Itália után még egyszer elidőzhetett az ifjúkori barát, Szilasi Vilmos házában, az olasz-svájci Brissagóban.) Ám az *Ezerkilencszáznegyven*ben foglalt minden derűlátás és illúzió összeomlott. Már maga ez az év sem volt csupán a megnyugvásé. Február 13-án nagy és kétségbeesett verset ad közre a Magyar Nemzetben, *(Talán a vízözön)*, benne új özönvizet kér Istentől a földre, mert az is jobb, mint a becstelenségbe fúló nemzet és emberiség állapota. S ha ezt a kegyet is megtagadná az Úr, hát akkor sincs még „veszve" semmi. Elvégre ott van, verse, *Az Isten és ördög*, s regénye, az *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom* óta ott kísért az ember önpusztítása. Mint egy kései, hátrahagyott versében is írva áll:

Özönvizet, kőessőt, üstököst
nem küld az Úr, ki emberek
fegyvereivel
veszítette el
hajdanta Jeruzsálemet.
— — — — — — — — — —
Kuruc, tatár búsulhat itt ma még
hajdú begyűrheti a süvegét,
kifordíthatja a köpönyegét,
káromolva apái istenét:
nem isten az, aki nyakára lép,
süket és néma talp —
még a búbánat sem él itt tovább.
Isten talán megszánna még:
ember nincs szánni a magyart.
És már azt kérdik tőlem álmaim:
milyen lesz magyar nélkül a világ?

S egy hónappal halála előtt is, alighanem utolsó nyilatkozatában, örök Vörösmartyjára mutatva, a nemzetet fenyegető halálos veszedelemre figyelmeztetett.[51]

*

Hogy nemzeti költő volt? Nemzeti költőink közül is az egyik legnagyobb? Ki vitatná ma már. S így látták legjobb kortársai is. És így mérték föl halálakor a rettenetes veszteséget. Mint Radnóti érezte és éreztette, nemcsak ha-

talmas ívű rekviemversében, a *Csak csont és bőr és fájdalom*ban, hanem egy alig említett ötsorosában is, imigyen:

A fákra felfutott a szürkület.
Lengett a lomb közt, majd este lett.
Tested fölé göröngyöt sírt a föld,
hervadó koszorúkat az ország.
S mi élünk itt tovább, — de nélküled.

JEGYZETEK

1. *Babits—Juhász—Kosztolányi levelezése.* Sajtó alá rend.: Belia György. Bp. 1959. 62. lev. 113—114.

2. Babits: *Nevek, ősök, címerek.* Babits: *Esszék, tanulmányok* (ET) 2. Szerk. Belia György, Bp. 1978. 686—690.

3. Vö. *Babits gyerekkori emlékei Szabó Lőrinc lejegyzésében.* Szabó Lőrinc: *Napló, levelek, cikkek.* Sajtó alá rend.: Kabdebó Lóránt. Bp. 1974. 28—32. Vö. még: Belia György: *Babits Mihály tanulóévei.* Bp. 1983. 7—53.

4. Rónay László: Kosztolányi Dezső. Bp. 1977. 8—9., 32.

5. Az idézett vers: *Babits: Szégyen, gyalázat! Angyaloskönyv,* (Babits kéziratos versgyűjteménye), Országos Széchényi Könyvtár, (OSZK) kézirattára, Fond III /2356/12. rektó. A faj fogalma Babits szóhasználatában mindvégig etnikumot, nyelvi-nemzeti hovatartozást jelent. Kora ifjúságában, itt is — mai szóhasználattal élve — enyhe nacionalista árnyalata van. Egyetemista korában írott, *Arany mint arisztokrata* című dolgozatában, (bő szemelvényes közlése, ET 1. 788—807), is nyoma van ennek, midőn a „csekély tehetségű" Bessenyeik, Kazinczyk idegen hatású irodalmi újításáról beszél. 804.

6. Rába György: *Babits Mihály költészete.* Bp. 1981. 208.

7. Babits: Útinapló. Babits: Novellák. Bp. 1964. 105—117. A magyar tájak hangulatáról, színeiről utóbb értékelendő, *A magyar irodalom* és *A magyar jellemről* című tanulmányaiban is.

8. A *San Giorgio Maggiore* Arany-reminiszcenciájáról Rába: i. m. 112. A Nyugat-nemzedék — köztük Babits — Itália-élményéről l. Sárközy Péter: *„Minek a selymes víz, a tarka márvány?"* című szép esszéjét. Jelenkor, 1981. október, 914—923.

9. Horváth János: *Babits Mihály.* Studia Litteraria, Debrecen, 1967. 3—22.

10. Babits: *Fogaras.* Babits: *Keresztül-kasul az életemen,* Bp. 1939. 31—45.

11. Babits: *Juhász Gyula versei.* ET. 1. 20—21.

12. Babits: *Ady.* ET. 1. 82.

13. Babits elfojtott duk-duk-afférjáról: Rába: i. m. 253—277.

14. Péterfyről: Babits: *Az irodalom halottjai.* ET 1. 125. Babits: *Petőfi és Arany.* ET 1. 160—180.

15. L. Babits: *Az ifjú Vörösmarty.* Et 1. 217. Uő: *A férfi Vörösmarty.* ET 1. 247.

16. *Írók vallomásai — Babits Mihály.* (Készítette Fodor József). Magyarország, 1923. dec. 8. 5. Újra: *Interjúk Babits Mihállyal.* Sajtó alá rend.: Gál István és Téglás János. Bp. 1979. 33.

17. L. Éder Zoltán: *Babits a katedrán.* Bp. 1966. 252—253.

18. Babits: Aki a kékes égbe néz. Kötetekből kimaradt versek és töredékek. Bp. 1985. 52—54.

19. Tóth Árpád és Juhász Gyula verséről: Kardos László: *Tóth Árpád.* Bp. 1965. 189—190., 464. Károlyi Mihály visszaemlékezése: Károlyi: Egy egész világ ellen. Bp. 1965. 145—146., 152.

20. Babits: Lovagrend. ET 1. 541—544.

21. Babits: *Éljen a köztársaság!* Közreadta: Sipos Lajos: *Babits Mihály és a forradalmak kora.* 27—28. A kiáltvány Petőfi-reminiszcenciáiról: Kardos Pál: *Babits Mihály.* Bp. 1972. 237. Feltűnést keltő szavalatairól: uő. uott, valamint dr. Markos György Téglás Jánoshoz írott, 1975. februári levelében és Dienes László kéziratos visszaemlékezésében. Téglás János szíves szóbeli közlése.

22. Babits: *Az igazi haza.* ET 1. 548—552.

23. Babits: *Centenárium.* ET 1. 461—465.

24. Babits: *Gondolatok az ólomgömb alatt.* Babits: *Keresztül-kasul az életemen.* I. m. 171—183.

25. Babits: *Ágoston.* ET 1. 472—498. Kant: *Az örök béke.* Ford., bev.: Babits Mihály. Bp. 1918. *Kant és az örök béke.* ET 1. 530—540.

26. Sőtér István: *Babits Mihály.* Kortárs, 1959. 11. 69.

27. Babit: *Magyar költő kilencszáztizenkilencben.* Nyugat, 1919. november. 923.

28. Pszeudo-címe: *(Bár lenne a hangom tiszta...)*

29. Babits: *Magyar költő kilencszáztizenkilencben,* i. m. 925—928.

30. Babits: *Révész Béla Ady-könyve.* Nyugat, 1922. 869—870.

31. A Széchenyi-esszé: Babits: *A legnagyobb magyar.* ET 2. 503—511. Az esszé és Jónás könyve párhuzamáról először: Fodor Ilona: *Babits és a Jónás könyve.* Kortárs, 1967. 2. Utóbb: *Egy költői magatartás kettőssége* Babits *Jónás könyvében* című tanulmányomban: Irodalomtörténeti Közlemények, 1972. 3. 313—318.

32. Mi a magyar? Szerk. Szekfű Gyula. Bp. 1939. 37—86. Legjobb modern kiadása a Gondolkodó magyarok sorozatban. Bev., jegyz.: Szigethy Gábor Bp. 1981. Hivatkozásaink ide vonatkoznak. Babits tanulmányának aktuálpolitikai célzatáról tanúskodik — túl a szövegen — Szekfű Babitshoz írott, 1939. április 26-i levele. (OSZK Fond III (1196) 5.) Ebből kiderül, hogy Babits vissza akarta venni tanulmányát, mert félt, hogy az, a kötet késedelmes megjelenése folytán elveszti időszerűségét.

33. Babits: Magyar irodalom. ET I. 359—420. A nemzetkarakterológiákról bővebben: Szabó Miklós: Magyar nemzetfelfogások a 20. század első felében. Mozgó Világ, 1983. április. Babits nemzetkarakterológiáiról alapvető tanulmány: Poszler György: *Magyar glóbusz vagy európai magyarság?* — Vázlat Babits magyarságtudatának irodalomtörténetéhez. Világosság, 1978., valamint Babits Mihály száz esztendeje. Bp. 1983. 429—446.

34. Babits: *A Nyugat régen és most.* Babits: *Arcképek és tanulmányok.* Vál. jegyz. Gál István. Bp. 1977. 111—112.

35. Babits: *A magyar irodalom.* I. m. 369.

36. Babits: i. m. 384—385.

37. I. m. 379.

38. ET 2. 394—403.

39. *Babits Mihály beszélgetőfüzetei.* Sajtó alá rend., jegyz.: Belia György. Bp. 1980. 1. köt.

40. ET 2. 568—573.

41. *A bagyar jellemről,* i. m. 72.

42. Babits: *A magyar irodalom,* i. m. 405.

43. *A magyar jellemről,* i. m. 3—4.

44. ET 2. 602—621.

45. Poszler, i. m. 1983. 446.

46. A magyar—román kulturális közeledés. Família. 1935., szept.—okt. Válasz egy jugoszláv folyóiratnak. XX. Vek, 1983. nov. Interjúk Babits Mihállyal, i. m. 159—161., 182—189.

47. Babits: *Az írástudók árulása.* ET 2. 207—234.

48. *A magyar jellemről* befejezése és az *Ezerkilencszáznegyven* párhuzamáról: Pomogáts Béla: *Ezerkilencszáznegyven* — Babits a szellemi honvédelemben. Új Írás, 1983. november. 144—148.

49. Jól tükrözi ezt az euforiát — például Radnóti Miklós 1940. augusztus 30-i naplóbejegyzése: „Megvan a bécsi döntés. 50 000 km² kaptunk vissza Erdélyből, Kolozsvárt is!" Radnóti Miklós naplójából, Kritika, 1982. 8. 32.

50. Babits erdélyiségéről: Pomogáts Béla: *Babits és Erdély. Babits Mihály világa*, Kaposvár, 1983. 61—80.

51. Interjúk Babits Mihállyal, i. m. 221—226.

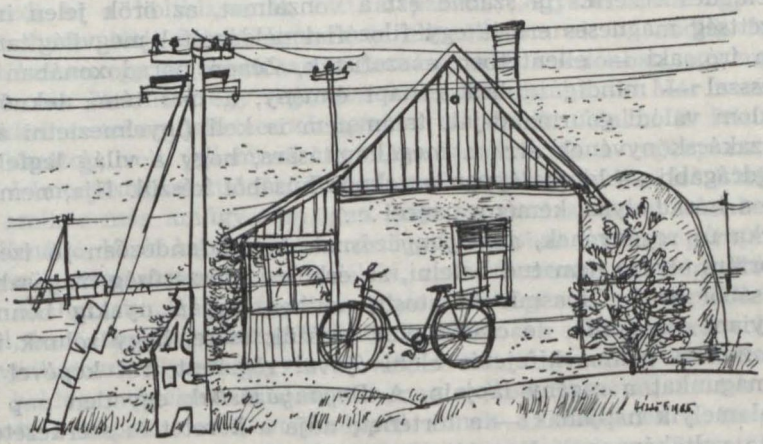

HÉZSŐ FERENC RAJZA